

89919/30.

ARPAK KÖNYVEK

SZERKESZTŐ: DERDEY FERENC 43. SZÁM

A kalocsai érseki kastély és főszékesegyházi könyvtár története.

IRTA:
WINKLER PÁL
C. KANONOK, KÖNYVTÁROS.

...es szám: Ára 1 pengő.

...ADASA: KALOCSA

Hely: 92

WINKLER PÁL.
c. kanonok.

SZERKESZTI: DR. ERDEY FERENC.

**A kalocsai érseki kastély
és főszékesegyházi könyvtár
története.**

Írta :
WINKLER PÁL
c. kanonok, könyvtáros.

KALOCSA, 1932.
ÁRPÁD RÉSZVÉNYTÁRSASÁG KIADÁSA

NIHIL OBSTAT!

Coloczae, die 3. Augusti 1932.

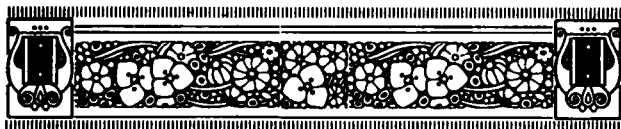
Dr. FÖLDESDY ANTAL

Nr. 3237.

IMPRIMATUR:

Coloczae, die 4. Augusti 1932.

ALEXANDER KALMÁR
provicarius.

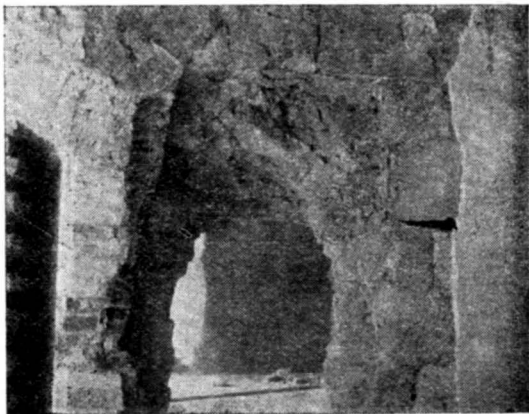
Az érseki kastély a mohácsi vész előtt.

A most már száraz Kígyós, Csillás Pálé és a Vajas által körülvéve egy hát húzódik a főszékesegyháztól a Szt. János-térig. Ennek a magaslatnak északi részén áll most is, és állott kezdettől fogva, változatos alakban az érseki kastély.

Már Asztrik, Kalocsa első érseke épített e helyre érseki lakot, mely a hagyomány szerint fából volt és közelében állott az első székesegyház, melynek alapjait Városházai érsek rendeltére Hentzelmann régész kiást. A faerődöt a Kígyós-ér, a Csillás Pálé és a Vajas övezte és így vízivár jellege volt. Történelmi hagyomány az is, hogy Sz. István király és Sz. Imre herceg ebben az időben meglátogatta Asztrikot és e várban laktak. Ide gyűjtötték össze csapataikat is, amelyeket Csanád vezér a lázadó Ajtony (Achtum) ellen vezetett és ide is tért vissza, meghozván a hírt Ajtony leveréséről. Ez a vízi-

vár Csák Ugrin érsek idejéig állott, akinek a sajói gyászos ütközetben történt halála után, a pápa sürgetésére Benedek kalocsai érsek (1241—1254) építtette kőből az első erődítést, várkastélyt. Főerődje a mai érseki lak nyugati végébe beépített három emeletes őrtorony, donjon, volt, amely akkor szabadon állt és felhúzható hiddal volt a lakóházzal összekötve. A torony hatalmas terméskő kockákból van rakva. Az érseki székház pincéjében még most is láthatók a hatalmas homokkő-kockák, valamint falának szokatlan nagy méretei az érseki-lak második emeleti torony részén. Váradi érsek idejében pedig, amikor az érseki irodát az érseki-laknak e részéből áthelyezték, a torony földszinti falába a kőművesek csak nagy ügyvel-bajjal tudtak ajtót vájni a hatalmas homokkő-kockák miatt. (L. 1. kép).

Ez a kisebb, a már említett vízfolyásoktól körülvevett várkastély Károly Róbert király idejéig állott, aki 1337-től 1342-ig több más püspökségnek, valamint a kalocsai érsekségnek összes birtokait lefoglalta. Ezt saját nyilatkozata szerint azért tette, hogy azok jövedelméből a végvárat, melyek közé a kalocsait is számította, ellenséges betörésektől védelmi állapotba helyezze. Akkor építtette ki nagyobb erőddé a kalocsai várkastélyt is és abba királyi őrséget helyezett. A várat fallal vették körül, majd őrtornyokkal és sáncokkal erősítették. Ezeknek maradványait a Csillás Pálé felől még jól lehet látni az érseki-lak mögött. A várat a város felől vízárók is

1. Az Árpádház-korabeli kövek a régi vár-
kastély tornyában.

(Ma a kastély nyugati szögletébe építve.)

védte a várkapu előtt egy felvonó hiddal. Koboli László érsek (1342—1345) nem tűrhette, hogy idegen úr lakják az érseki székházban, az érseki-székhelyet Péterváradra, a kalocsai érsekségnek ebbe a végvárába akarta áthelyezni. Erre azonban Károly Róbertnek csakhamar bekövetkezett halála miatt nem volt már ok.

Az érseki várak, mint erődítmény, jelentőségre nézve ezután egyre jobban emelkedett, ami egyébként magával hozta Kalocsa városának fejlődését is. Zsigmond király ugyanis 1405. évi törvényeivel Kalocsa ügyét is rendezte és így városunk a vidék első városává emelkedett. E törvény értelmében a várost fallal vették körül, miáltal a város, illetőleg az érseki várak, mint erődítmény is emelkedett jelentőségében. A városnak az érsek volt a földesura és egyben főispánja, a vár és város élén pedig az érsek várkapitányai állottak. A megmaradt okmányokban a következő várkapitányok neve szerepel: 1431-ből Ságodi Kelemen és Herendi György (Zichy okt. VIII. 343), 1477-ből Erdeg Péter (Orsz. levélt. Dl. 24.982), 1483-ból Ságodi Péter és Bay Vince.

A kalocsai érsek azonban nemcsak Kalocsának, hanem a Kalocsa várával kapcsolatos várdistrictusnak is főispánja volt. A várkerület Mátyás király idejében a vármegyétől független volt és a solti kerülettel egyesítve, felváltva hontokai, kalocsai és sárközi megye (comitatus) néven említették. Területét alkották az érseki bir-

tokokhoz tartozó helységek. Ennek a várdistrictusnak privilegiumait Zsigmond király erősítette meg. (Fejér Cod. Dipl. VII—5, 43 l.) E privilegium szerint a kalocsai érsek birtokait egyes nemes családoknak hűbérül adományozta és ennek fejében azok kötelesek voltak a kalocsai várban katonai szolgálatot teljesíteni. Ezek voltak az érsek hadköteles jobbágysai. (Orsz. lt. Dl. 9257) 1433-tól azonban a bandériális rendszert országosan szabályozták és így az érseknek zsoldos katonasága is volt, amely részben a bácsi, részben a kalocsai vároan volt elhelyezve. Kalocsán 500 zsoldos katona volt. A prediális nemesek között, akik az érsektől prediális birtokokat élveztek. Ez időből több ismerős névre akadunk: a Baranyai család Fajszi előnévvel, a Varajti Fodorok, a Bátyaiak, a Szentgyörgyi, Kákonyi, Tabdi, Kovács, Kelemen, Miklai Miklai, Csertői Sári, Karácsonyi, Szakál, Varajti Varajti, Pataji és Zsubori család.

A kalocsai érsek prediális nemesei peres ügyeiket a kalocsai érseki udvarbíró elnöklete alatt maguk intézték. E célból évente kétszer, Szent György és Szent Mihály napján gyűlést tartottak Hontokán. Ez Drágszél határában volt, ahol az egyik dűlőt még ma is Hontokának nevezik.

Zsigmond király idejébe esik a husziták vallási szektájának keletkezése, elterjedése és garázdálkodása, amely Kalocsát sem kímélte meg. A szekta egyéb tévtana mellett, a kenyér és

bor, vagyis a két szín alatti szent áldozás kiosztását követelte.

Ez az eretnokség Csehországban keletkezett, első hirdetője Husz János cseh pap volt, akit e tévtana miatt, Zsigmond király sürgetésére, Konstanztban tűzhalálra ítélték és el is égettek. E szekta mozgalma Magyarországra is átcsapott. Egész rajokban járták be az országot, mégpedig fegyveresen és Mohamed módjára térítették. Aki nem akarta elfogadni tévtanukat, azt legyilkolták és ez erőszakos térítésük közben nem irtóztak a fosztogatástól sem, sőt ha nagyobb csapat verődött össze, városokat is megtámadtak, így Kalocsát is többször megrohanták. Herceg Ráfael érsek (1450—1456) felvette a harcot az egyházmegye vallási romlását fenyegető veszéllyel szemben. A tévtan kiirtására Kapisztrán Jánost kérte fel, aki el is jött Kalocsára, akinek vártára annyi nép gyűlt össze Kalocsán, hogy éhségtől kellett tartani. Kapisztrán János akkor a török elleni keresztes hadjárat hirdetésével volt elfoglalva, melyet azután Hunyadi János hadvezérrel együtt végigharcolt. A huszita szekta kiirtásával pedig már előzőleg ferencrendi szerzetes társát, Marchiai Jakabot bízta meg, aki az egyházmegyét valamint Kalocsát és környékét is csakhamar megtisztította a szektától.

Mátyás király idejében a török sereg felvonulásának előjelei is mutatkoztak már. Ezért Geréb László érsek azon volt, hogy a kalocsai érseki várlakot ellenállásra alkalmassá tegye. A

várlakot és a város falait kitataroztatta. A várlaknak két, úgynevezett hadi kapuja is volt. Az egyik Foktű volt. A kis váracsát mély vízárók vette körül, mely a Vajas vizéből táplálkozott és amely Foktűn most is látható, az érsekség gyümölcsös-kertjét fogja körül. A másik hadkapu Kalocsától keletre a Pécsiszállás volt, a mai Szakmár mögött. Ezt is kitataroztatta az érsek kalocsai kőművesekkel. Ily állapotban volt a kalocsai várlak Tomori Pál érsek idején.

Tomori Pál a mohácsi csatában elesett, a kalocsai várból harcba vezetett bandériumával együtt egy szálig. Kalocsa így érsek és várúr nélkül maradt. II. Lajos király a Csele patakban halálát lelvén, a királyválasztás miatt is viszály támadt. Az ország rendjei két pártra szakadtak. Az egyik párt, melynek részén az akkori nagyprépost, Székesfehérvári Mihály állott, Ferdinánd osztrák herceget választotta királynak, míg a másik párt Zápolya Jánost. Ferdinánd Pozsonyban, Zápolya János pedig Székesfehérvárott koronáztatta meg magát királlyá. E két ellenkirály egymás ellen viselt háborújának szerencsétlen következménye volt a török hódoltság, az a nehéz járom, melyet hazánknak másfél századon át kellett viselnie. Az ingadozó jellemű Zápolya János ugyanis ellenfele, Ferdinánd király ellen a törökkel szövetkezett és evvel megkezdődött a török hadjáratok sorozata, melyek folytán a török Buda várát, az ország nagy részét és Kalocsa várát is megszállotta.

1529 tavaszán Zápolya meghívására Szulejmán 200.000 emberrel vonult be az országba. Előhadai már április 11-én Kalocsa környékén jártak. Égő falvak, vérözön, fosztogatás, a lakók rabláncra fűzése jelölte útjukat. Vadkert, Kiskörös, Tetétlen, Szentimre lakói voltak az első áldozatok. A török csapatok egy része szerb martalócokból állott, akik a török csapatok előtt haladtak pusztítva és zsákmányolva. Ily csapat már 1528-ban szorongatta Kalocsát. Ezért Szekesfehérvári Mihály nagyprépost, akire, akkor érsek nem lévén, a vár és város védelme hármlott, Budára ment, hogy Ferdinánd királytól segítséget eszközöljön ki. Igéretet is kapott, de ez csak ígéret maradt.

Igy történt, hogy amikor Szulejmán hatalmas seregével 1529 tavaszán a Duna mentén felvonult, Kalocsát és várát a káptalani tagokon kívül csak 18 zsoldos katona védte, az érsek nemesi csapata és zsoldos bandériuma ott vészett Mohácsnál. A Kalocsára visszatért prépost április 12-én jelenti Ferdinándnak, hogy a török csapatok három órányira vannak Kalocsától. A zsoldosok fogadására pénzt, azonkívül ágyút és puskaport kért, hogy a várat védhesse. A vészély napról-napra növekedett. A városban nem volt már élelem, a káptalan utolsó fillérjét is kiadta; július 20-án végre a káptalan egy része a még életben maradt lakosokkal, a bíróval az élén kénytelen volt elhagyni a várost. Augusztus 14-én már csak egy kanonok volt a város-

ban, Bajai Ferenc oltáros pappal, aki a megmaradt 12 zsoldos várőrrel még aznap elhagyta a várost. Augusztus 15-én pedig az üresen álló várost és vár lakot a török csapatok megszállták és a környék falvait is ellepték. Ezzel eldőlt Kalocsa várának és városának sorsa másfél évszázadra.

A kalocsai vár lak a török megszállás alatt.

A megszállott vár lakot és várost a török állandóan birtokban tartotta ugyan, véglegesen azonban csak 1542 után rendezkedett be. A defterek (adórajstromok) tanúsága szerint Kalocsa városában és várában csak 1543-tól állomásozott rendes török katonai őrség. Kalocsát a hatvani, később a szegedi szandzsákhoz (kerület) osztották be. Várparancsnoka volt 1543—1556-ig Musztafa aga, a híres Arszlán szandzsák-bég jó embere. Együtt zaklatták az ismét régi helyére visszatért népet. Az őrség 1543-ban a szerb marhalócokon kívül 200 emberből állott. Csapatvezetőjük Mohamed skender volt. Az ágyúk kezelésére két kumharadzsi (tüzérkatona) volt kirendelve. Megjegyzem itt, hogy egy kettétört ágyú és egy ágyúgolyó is előkerült az érseki kert talajából. Ezeket a városi múzeumban helyezték el.

A hódoltsági viszonyok megállapodottságával a kalocsai török várőrség is kevesebb lett. 1545-ben csak 80 török és szerb, 1556-ban 56

ember volt a vár őrsége. Musztafa távozása után Mohamed aga volt a várparancsnok 53 emberrel 1569-ig. Ebben az évben váltotta fel Dsefer aga 37 emberrel.

Igy múlt az év év után, a szabadulás reménye nélkül. A város a töröktől nem gondozva, egyre hanyatlott, míg végre a város és az érseki várak pusztulása is bekövetkezett 1602-ben.

A folytonos háborúk alatt a katonaságnak egy különös neme fejlődött ki, a szabad hajdúk. Ezek zsold nélkül szolgálván, fosztogatásból tartották fenn magukat. Az ország rendjei keservesen panaszkodtak a szabad csapatok ellen, akik az országot bekóborolva gyújtogattak, raboltak és gyilkoltak a legrosszabb ellenség módjára. Ilyen féktelen, szabad hajdúcsapatnak esik áldozatul Kalocsa 1602-ben. Paksról, ahol táboroztak, levonulván, először Tolnát fosztották ki, onnét pedig átkelve a Dunán, Kalocsára törtek és azt a várlakkal együtt felgyújtották. A törökök emiatt nem maradtak itt, hanem átköltöztek Paksra és hogy Kalocsa végzete teljes legyen, lerombolták a várfalakat, a leégett épületeket és a még használható építőanyagot átszállították Paksra, ahol maguknak ebből házakat építettek. Kalocsa helyét hamu és törmelék borította. Egyedül a nagy kővekből épült székesegyház és az érseki várak dűledező romjai meredtek az égnek, mint temetőben a keresztfa.

A szabad hajdúk csapatát a királyi sereg verte szét és így a nyugalom helyre állott.

A törökök ismét visszatértek, a várkastélyt kitatarozták, a város azonban nem épült fel újra. A város és várkastély így elpusztulván, a törökre nézve is elvesztette jelentőségét. 1628-ban már csak 29 ember volt az őrség száma. Budavár visszafoglalásának éve, 1686, Kalocsa felszabadulását is jelzi. Ezdar aga volt akkor a várparancsnok. A várban a háborús veszély miatt nagyobb volt az őrség száma. Lovas őrsége is volt Hasszán aga vezetése alatt. Érezte a török, hogy napjai meg vannak számlálva, ezért a Duna mentén, ahonnan még ki nem verték, visszavonulásának fedezésére csapatokat helyezett el. Buda ostromának idejében, 1686 augusztusában lehetett az, amikor Ezdar aga a dömsödieknek a következő levelet küldte el. Nyelvezete miatt is nagyon érdekes: „Sok iokal álgyon Isten bennetöket iámborok. Elvettük leveletöket iámborok, jól értünk mit akartok iámborok mi tülünk agia (adja) Isten hogi (hogy) maradhassatok jó gazdák. Jól értjük, hogy őrző Némötöt hoztatok, de iámborok, Isten ne agja (adja), hogi mi háborgatnánk az ti őrzötöket, hanem tartczatok magatok és jószágtok megőrzésére. Mi igaz úri török hitünk agjuk ez levelünket iámborok kezetökbén egész sereggel egiütt hogi nem bántiuk, sőt oltalmazunk csak hogi ezt parancsoliuk iámborok, hogi az őrzöt az árokon kívül ne ereszetök, mert sok féle embör jár, ki tudia kívül mi találja, azonban, katonát városban be ne ereszön, mert maga is velek egiütt el vesz.

Ha valaki embört vagy seregöt láttok az árokba elsőben paraszt embör gűjön, ugi lássa mög miczoda embörök lösznek, mert tatár sok jűtt föl és ha föl indulása lészön, mitűlünk várjátok bizonyos hirt, vagi levelűnk emberűnk által. Ezt jó szívvel megcselekszűk iámborok tovább való szolgálatotokért, tinéktők is az parancsoliunk iámborok, hogy Buda felől mi hirt halottok, nekűnk tudásunkra agiatok, vagi levél, vagi iámborok által, ne szánjatok egi kevés fáradságotokat talán mink is gonosszal nem szolgálíunk meg néktők iámborok. Jó egészséget kívánunk Polgárok iámborok. Kalocsai Ezdar aga Hassán tihaia és egész sereg. Iraték Kalocsán 1686 esztendőben.“

(Uradalmi levéltárban őrzött levél, az eredeti másolata.)

Ezdar agát előérzete nem csalta meg, mert Kalocsa felszabadulása csakhamar megtörtént. Lotharingiai Károly szabadította fel. A török sereget szeptember végén a Dunán lefelé üldözve Kalocsánál hidat veretett, és átkelven, Ezdar agát megszálló csapataival együtt kiűzte a várlakból és azt bevette.

A várnak és városnak leírását ebből az időből egy török utazó és történetírónak köszönhetjük, aki utazásában közvetlenül a török kiűzése előtt 1664-ben Kalocsán is járt és a várat a várossal így írta le: „*Kalocsa palánkja*. Lajos király építkezése a vár, amelyet Szulejman hódított meg. A vár a Duna folyótól egy órányira

van. Ha a Duna kiárad, olyankor a vár sziget gyanánt a középben marad. Környéke mocsaras hely. Kikötőjének szemközt (rév) a Duna folyó tulsó partján van Paks vára. Vára tulajdonképpen a szegedi szandzsákság területén van és az egri várkatonáság jövedelme az adója. Hét-jüki akcse (3500 piaszter) a jövedelmi emírség. Kétszeres tömés falakkal körülvett palánka. Belül új erős építkezésű négyszögű csinos vára van, amely igazán erős. Délkeletre néző egyetlen kapuja előtt csigákkal felhúzható fahíd van. Ezt fel is vonják az örök minden éjjel. A híd alatt mély víz van. A kapu hídja előtt egy dsámi, három bolt és egy kis fogadó van. A városban egy eipusztult templom is található. A székes-egyházban, amely a váron kívül állott, gyönyörű festmények voltak.“

Evlia Cselebi a vár építését II. Lajosnak tulajdonítja, mert új, erős építkezésű várnak mondja. De téved, mert Váradi Péter és Tomori Pál érsekek építették ki újra a várat és hozták védelmi állapotba a törökök ellen; ők e célból a bácsi várat is átépítették.

Az érseki várlak pusztulása.

1686-ban vonult ki Kalocsáról a török, de távozása előtt a várat felgyújtotta. Kolonics Lipót, az 1691-ben kinevezett kalocsai érsek, mikor székhelyét meglátogatta, a szó szoros értelmében csak üszkös romokat talált. Nem lévén

jövedelme az érseki birtokból, nem tehetett semmit a város érdekében. Mindössze az érseki várlak gótikus várkápolnáját hozatta helyre és tette alkalmassá az istentisztelet tartására. Utóda, Széchenyi Pál érsek (1696—1710), nagy buzgalommal kezdett a romok eltakarításához. Mindenekelőtt az érseki lak felépítéséhez fogott. A régi várlak romjaiból, a még ép részeket felhasználva, egy emeletesre építtette az új érseki lakot, melynek keleti részén, a még ma is meglevő kápolnát rendezte be, a nyugati részen pedig hozzácsatolta az épülethez a már említett kétemeletes négyszögű tornyot. Ennek az érseki laknak képét, melléképületeivel, az érseki könyvtárban levő topográfiai térkép őrizte meg, melyet nagyítva bemutatunk. (L. 2. kép).

Gr. Csáki Imre várlaka.

Gr. Széchenyi Pál érseket gr. Csáki Imre követte az érseki székből (1710—1732), aki már visszakapta földesúri jogait Kalocsára és a szomszédos pusztákra. Így némi jövedelme lévén (2000 rajnai forint), már rendszeresebben foglalt a város és a várlak felépítéséhez. Az uradalmi gazdaság részére felépíttette a ma is nagyrészt meglevő épületeket és istállókat, kibővítette az érseki várlakot és ezt tornyos bástyákkal vétette körül, a város felől felvonó hiddal látta el, amely a várárkon át vezetett. Ezeket

2. Az érseki lak Széchenyi Pál érsek
(1696—1710) idejében.

az erősítéseket azonban a 1775-ben hadiparancsra le kellett rombolni.

Érdekes lesz ennek a várlaknak egyes helységeit is megismerni. Patacsich Gábor érsek halála után 1746-ban felvett leltár (Uradalmi levéltárban őrzik) az épület következő helységeit sorolja fel. Földszinten: lovagterem, fogadószoba, az érsek nappali szobája, az érsek hálósobája, a komornyik szobája, cukrász szobája, az asztalterítő inas szobája, azután következett a négy vendégszoba, (a mostani érseki iroda helyén) és a még most is meglevő kápolna. Emelet: toronyalatti szoba, előszoba, raktár, házi káplán és kancellista szobája, az iroda, a várnagy, szakács és apródok szobája. A konyha, mint a képen látható, különálló épület volt és a kert felől állott.

A gr. Csáki Imre által épített várlakhoz érdekes esemény fűződik. 1719 május havában ugyanis Damian Hugo Virmondt császári követ volt az érsek vendége. Ezt Károly király a törökkel kötendő béke miatt Konstantinápolyba küldte és a béke létrejötte után Virmondtt gr. Csáki Imre vendégül fogadta Kalocsán. Ezt az eseményt Virmondt secretáriusa Driesch így írja le: „Hétlovassal hintón hozatta be az érsek a kitűnő szónokot és követet a Dunáról az érseki lakba. Velük jött a követ teljes kísérete. Az érsek, aki akkor már bíboros volt, a követet teljes díszben fogadta a várlak lépcsőjén, és bevezetvén a várlak nagytermébe, tiszteletére nagy

lakomát csapott. Lakoma közben zene játszott, amely a vendégeket jókedvre derítette. Este rakéták és tűzijáték eresztésével tisztelte meg az érsek vendégét.“

A mostani érseki palota.

A régi várak épülete ódon és szűk voltánál fogva már nem felelt meg céljainak, azért Mária Terézia királynő egyre sürgette egy új érseki lak felépítését. Végre gr. Batthyány József érsek (1760—1776), akinek a királyné a kinevezési okmányban azt kötelességévé tette, hozzáfogott az új kastély építéséhez. (Katona Hist. Eccl. Col. II. 306).

Az új érseki lak tervét a piaristák házitörténetének főljegyzése (Hist. domus I. 19) és az érseki levéltárban még meglevő tervvázlat szerint Fr. Oswald Gáspár (a Sto Josepho) piarista készítette. Munkájáért az érsektől egy aranyórát és 24 aranyat kapott. Fr. Oswald Gáspár a maga idejében híres építész volt. Ő építette a váci püspöki residentiát is, azonkívül 19 templom dicséri építészeti tehetségét.

E jeles építész terve szerint épült fel az érseki lak is olasz barokk stílusban, ép úgy, mint a főszékesegyház, amely stílusnak az érseki lak jól sikerült építészeti emléke. Az építés vezetője az akkori uradalmi mérnök, Kronawetter Antal Lipót volt. A piaristák házi krónikájának főljegyzése szerint Batthyány érsek 1775 május 5-én

Fr. Oswalddal a tervben végleg megállapodott és neki ezen munkájáért még 50 aranyat adott. A végleges megállapodás létrejöttével az érsek elrendelte a régi kastély lerombolását és 1775 május 24-én hozzáfogtak az új érseki lak építéséhez.

Gr. Batthyány érsek azonban a megkezdett építést nem fejezhette be, mert már 1776 január 1-én kinevezték esztergomi primásnak. Az épület főhomlokzatának, az utcai frontnak falazata azonban még alatta elkészült. Az építés folytatását és befejezését Patacsich Ádám érsek (1776—1784) vette át, aki 1776 ápr. 8-án kapta kinevezését a kalocsai érseki székre.

Az érsek azonnal elrendelte az építés folytatását. Az átadási iratok 13. pontja szerint az érsek bekövetelte az épülő residentia tervrajzát, a pincehelyiségről, a földszintről és a két emeletről, valamint annak homlokzatáról külön-külön megrajzolva, hogy azon fel legyen tüntetve a már felépült épületrész. Ezeket a terveket Kronawetter uradalmi mérnök készítette és ezek még ma is megvannak az uradalmi levéltárban.

E terv alapján folytatták az építkezést, úgyhogy az épület homlokzata 1776 július 15-ig elkészült. Az érsek ugyanakkor rendeztette az érseki kertnek azt a részét, amely most drótsövénnyel a külső kerttől el van zárva.

Patacsich Ádám érsek azután folytatta az építkezést. Könyvtári helyiségre volt szüksége és azért azonnal megkezdte az épület keleti

szárnyának felépítését, a földszinten a konyhával, raktárral és cselédlakással, a két emeleten pedig két hatalmas teremmel és 7 könyvtárszobával. Az épületnek ezt a szárnyát Palma kanonok följegyzése szerint (Naplója Msc. Biblioth. Nr. 108) 1781 elején fejezték be. A könyvtár helyiségei azonban már 1780 végén készen állottak, remek könyvvállványokkal és ablakokkal együtt, amikor is Katona István történetíró közreműködésével Patacsichnak 17000 kötetből álló könyvtárát, melyet vétel útján ezután is szaporított, elhelyezték benne.

Az épület nyugati szárnyát már Kollonich László érsek (1787- -1817) építtette. A terveket 1799-ben Thaler József építész készítette és az ő vezetése mellett történt annak felépítése is. Ugyanezen terv tanúsága szerint akkor épült a ház előtti kökerítés is a vaskapuval és ez az érsek nyitotta meg az érseki kert hátsó részét is a tóval. A ház teteje fazsindellyel volt fedve. Haynald érsek alatt rézzel fedett új tetőt kapott, Császka érsek alatt pedig új ablakokat.

Patacsich Ádám érseknek mint építőnek emlékét az utcai rész homlokzatán látható családi cimere, Kollonich László érsek emlékét pedig az utcai stakétás vaskerítés és az utcai vaskapu felett látható püspöki kalap és C. L. K. (Comes Ladislaus Kollonich) monogramm őrzi. Megemlítem itt, hogy ezt a művészi vasmunkát, valamint az emeletekre vezető lépcsők remek vaskorlátjait Herold kalocsai kovácsmester készítette.

Az érseki kastély belső díszítése.

Az érseki lak földszinti helységei, melyek jelenleg érseki irodának szolgálnak, a portás lakása, két vendéglakás és két aulista szobája egyszerű lakásszobák. A második emeleten is csak vendégszobák vannak minden dísz nélkül.

Most sétáljunk végig az első emelet helységein. A folyosókat remek gipszdíszítések ékesítik. Ezeket Várady Lipót érsek készítette.

Az emelet keleti végén van az érsek házikápolnája, az előtte levő oratóriummal, máskép tükörszobával, négy velencei tükörrel a faburkolatban. Ez utóbbinak intarziás faburkolata, mely gyönyörű berakott virágfüzér díszítéssel, berakott asztalaival, régi kandallójával, tetején kezét tűzbe tartó Mucius Scaevola római hős szobrával (aki nem akart hazája ellen kardot emelni) valóban remek munkák. Az oratórium és a kápolna mennyezetét Maulpertsch Antal híres festőnek két színes freskója díszíti. Az oratórium mennyezeti freskója Patacsich Ádám hű arcképét mutatja, aki az érseki lakot építtette. A kápolna mennyezetén pedig a Szent Ostya szimboluma, angyali alakoktól körülvéve. A kápolna falait dr. Várady Lipót Árpád érsek (1914—1923) szépen erezett műmárvánnyal boríttatta. A kápolna oltára (L. 3. kép) szintén sötét műmárványból készült, oltárképe pedig valóságos műremek. A remek kis oltárkép zsáner stílusban azt a jelenetet ábrázolja, amint Gábor arkangyal üdvözli Szűz Máriát.

3. Az érseki kápolna oltára.

A kép festője Hans von Aachen. Kerete rendkívül művészi ébenfa, cinque-cento korabeli kialakítással.

Hans von Aachen 1552-ben született Kölnben, meghalt 1615 január 6-án Prágában. Jerring tanítványa volt, Olaszországban tovább tanult, 1590-ben V. Vilmos bajor herceg, 1592-től Rudolf császár udvari festője. A kép a bécsi császári képtárban volt és mikor Patacsich Ádám érsek a kápolna disztítését jelentette Mária Terézia királynénak, ő ezt a műbeccsel bíró képet oltárképül ajándékozta az érseknek házi kápolnája számára.

Tovább haladva, az érseki lak disztermébe jutunk. A terem a barokk stílus remeke. Mestere szintén Maulpertsch. A falak remek műmárvány-nal vannak burkolva. Ha feltekintünk a terem keleti oldalára, fekete freskót látunk, mely a Patacsich Gábor által épített székesegyház tervrajzát és alakját mutatja; ezt kis puttik (gyermekalakok) tartják. Felírása: Pro Deo = Istennek. Az utcai oldalon pedig Patacsich Gábor érsek, szintén freskó festmény. Ezzel szemben fent az érseki lak képét látjuk, valamint tervrajzát, melyet szintén kis gyermekalakok tartanak. Felírása: Pro Sacerdotio. (A papság részére.) Lent az utcai oldalon pedig Patacsich Ádámnak, a kastély építőjének az arcképe. A terem mennyezetét azelőtt Maulpertschnek egy hatalmas alkotása disztítette. A görög monda Olympusát ábrázolta összes alakjaival, ami, mint alább látni fogjuk,

megfelelt Patacsich Ádám érsek klasszikus ízlésének. E képet azonban Haynald érsek alatt leverték. A kastély ugyanis azelőtt fazsindellyel volt fedve és nagy esőzésekor beázott, úgyhogy a kép egyes darabjai leváltak és leestek. Haynald azért a képet leverette és helyébe a mostani barokk ízlésű kazettás mennyezetet rakatta fel. Ha továbbmegyünk, a társalgóban egy remek szobrot látunk fehér karrarai márványból, amely Beatricet, Dante Isteni színjátékának főalakját ábrázolja. A szobrot Haynald érsek hozta Rómából. Ha továbbmegyünk az összes szobákon, remek bútorokat látunk, melyek a Biedermaier stílusnak mindmégannyi remekei.

Térjünk most vissza a nagyterembe! Maulpertsch a terem díszítésével 1784 májusában készült el. Május 16-án vette át az érsek nagy ünnepség között. Zene szólt, 20 előkelő vendéget látott lakomára. A piaristák pedig növendékeiket hozták el, akik az érsek előtt az akkor divatos és testgyakorlat számba menő menuettet táncolták. Sajnos, Patacsich Ádám érsek nem sokáig örülhetett alkotásának, mert izületi csúza még ez évben halálát okozta. Itt meg kell említenem Patacsich Ádám irodalmi működését is.

Patacsich Ádám érsek a klasszikus költészet híve volt. Már mint a római magyar intézet növendéke írt latin verseket Sirasius költői néven. Sirasius Acrotophorius néven 1739-ben mint költőt a római Arkadia társaságba is fölvtették. Költői hajlamának nagyváradi püspök

és kalocsai érsek korában is híve maradt. Klasszikus műveltséggel bírt és ezért költői alkotásai is az Olympus körül mozognak, miként ez az ízlése a nagyterem mennyezetének freskóján is kifejezésre jutott.

Költői művei: A budai egyetem megnyitásakor, melyet Nagyszombatból hoztak át, latin versben üdvözölte Mária Terézia királynét. Van egy nagy kötetre terjedő kéziratos műve, tartalma az év minden napjára eső szentekről szóló himnuszok. Legérdekesebb azonban az a klasszikus versgyűjtemény, amely az érseki könyvtár 258. számú kéziratában maradt fenn. Ebben sajtószerű versalkotások vannak. Patacsich Ádám érsek latin versekben versenyez könyvtárosával, Mariosa Jakabbal. Mariosa támad hexameterekben, Patacsich pedig felel rá. Az akkori budai egyetemi tanárok és más neves férfiak, Palma Ferenc, Makó Pál igazgató, Molnár János egyetemi tanár, Mitterpacher Lajos mezőgazdasági tanár, Pray György a budai könyvtár prefektusa, Ürményi József kamarai tanácsos, Vörös Antal a jogi fakultás igazgatója, Wagner Károly egyetemi tanár, Izzó János a budai nemesi akadémia igazgatója is sokszor vendégei voltak. Mindezekről vannak versek a már említett kéziratban. Patacsich kiadta a jelszót: Aki poharát fogta és inni akart, annak előbb versben fel kellett köszöntenie a házigazdát, Patacsich pedig versben felelt rá.

Ilyen élet volt a klasszikus műveltségű érsek udvarában.

Az érseki kastély 1848—1849-ben.

Az 1848—49-i felkelés mozgalmait a kalocsai érseki lak sem kerülte ki. 1849 január 7-én Don Miquel vezetése alatt néhány század osztrák katona került a városba. Gróf Nádasdy Paulai Ferenc érseket keresték, hogy megsarcolják. Az érseki lakot ostrom alá vették, belöttek a kapu aljába és a nagyterembe. Az érsek a támadás elől az érseki kert mögött várakozó kocsin Géderlakra, onnan Patajra menekült, ahol addig rejtőzött, míg végre az osztrák csapat kevés pénzzel kielégítve távozott.

Az érseki könyvtár látogatási naplója az érseki lakot megszálló csapatok néhány vezérének nevét örökitette meg és pedig: Nunkovics ezredes, Ambrózy hadnagy, Forestier Ferdinánd hadnagy, Dr. Degn Ignác ezredorvos neveit.

Az 1867. évi kiegyezés végre békét hozott az országra és Kalocsára is.

Az érseki lakhoz az 1849 utáni időben még a következő esemény fűződik. Kunszt József érsek 1863-ban, mint kalocsai metropolita, érseki tartományának suffragan püspökeit zsinatra hívta össze, melyen Haynald Lajos erdélyi püspök, Bonnaz Sándor csanádi püspök, Lönhardt Ferenc kanonok, Hubatschek Ádám székesfehérvári kanonok, Károly Simon nyitrai kanonok, Majtényi Adolf esztergomi kanonok, mint kiküldöttek vettek részt. Ezen folytatólagos zsinaton alkották meg az egyházmegyei statutumokat, melyek az

egész érseki tartományban részben még most is érvényben vannak.

Nádasdy érsek utódjai alatt az évek most már a béke és kultúra jegyében folytak le. Kunszt érsek a tanintézetek egész sorát létesítette. Ő telepítette le Kalocsán az iskolanővéreket, akiknek kalocsai intézete a női nevelés és oktatás mintaképe. De az anyaházon kívül az egyházmegyében is majdnem minden községben vezetik a női ifjúság nevelését és oktatását. Kunszt érsek költségén épült fel a hatalmas zárda a szép templommal, úgyhogy a nővérek 1860 szeptember 7-én átvehették az intézetet.

A gimnázium vezetésére Kalocsára telepítette a Jézus-társasági atyákat, akik az intézetet 1860-ban át is vették a kegyesrendiektől és 1865-ig nyolc osztályúvá fejlesztették a négy osztályú gimnáziumot. Végredeletében nagyobb összeget hagyott új gimnáziumi épület és kishazminárium emelésére. E hagyatékából épült a mostani kétemeletes szép gimnáziumi épület, melynek tetejére került Haynald Lajos érsek áldozatkészségéből a csillagvizsgáló.

A tanítóképző-intézetet is Kunszt érsek nyitotta meg 1856-ban és Tary Ferenc kanonokot igazgatóvá, Mennyey Józsefet, az akkor megszűnt érsekújvári kir. kat. tanítóképző-intézet tanárát, a neveléstan tanárává nevezte ki.

4. A kalocsai érseki kastély jelenlegi képe.

A főszékesegyházi könyvtár.

Patacsich Ádám érsek klasszikus műveltségéből kifolyólag nagy könyvbarát is volt. Még nagyváradi püspök korában kezdte gyűjteni értékes könyvtárát, mely magja lett a mostani nagyszabású főszékesegyházi könyvtárnak. Mielőtt azonban erről szólnánk, vessünk egy pillantást a múltba. Egyes adatok bizonyítják, hogy a kalocsai érsekeknek 1526 előtt is volt értékes könyvtáruk. Így a 15. században találunk három könyvkedvelő érseket a kalocsai érseki székhelyen. Handó Györgyöt (1478—1480), Váradit Pétert (1481—1501), kinek könyvtárában megvolt Janus Pannonius költeményeinek egy teljes kéziratos példánya, és Geréb Lászlót (1501—1503). Ezeknek könyvtárából két kézirat maradt fenn, melyeket a bécsi udvari könyvtárban őriznek. A nyomtatott könyvekből pedig Várady Péter miscellanea a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában van, melyet 1498-ban Velencében Speieri János hárttyára nyomtatott Paeps János budai könyvkereskedő közvetítésével. Ujabban pedig a Ferenc-rend gyöngyösi kolostorának könyvtárából előkerültek: Isidorus Etymologiorum libri XX. Zeinert nyomdájából, Rentlingenben 1472-ből. A könyv végén álló bejegyzés szerint Váradit Balázs kalocsai nagyprépost tulajdona volt, aki 1510 április 5-én halt meg. Azután S. Aurelii Augustini Sermonum opera plurima et diversa (Sz. Ágoston beszédei.) Basel, Auerbach nyom-

dájából 1495. A könyv lapjain álló sajátkezű bejegyzés szerint eredetileg Johannes (Vásárhelyi) lector Colocensis, vagyis Vásárhelyi János kalocsai olvasókanonok tulajdona volt. Ő festette ki az ősnymtatvány kezdőbetűit is. Eredetük tehát az 1526 előtti kalocsai főszékesegyházi könyvtárra vezet vissza és a gyöngyösi kolostorból csere útján ismét a mostani könyvtárba kerültek.

Midőn a törökök kiűzetésével a kalocsai érseki székhely és káptalan ismét életre kelt, az 1715. évben országos törvényeink közé felvett *Conventio Kollonichiana* (Kolonics Lipótféle megegyezés) alapján az érsekek és káptalani tagok könyveiből csakhamar ismét könyvtár keletkezett, amely *Bibliotheca Venerabilis Capituli* (Tisztelendő káptalan könyvtára) címet viselte és a székesegyház sekrestyéje feletti helyiségben volt elhelyezve. A Kolonics-féle conventio szerint minden érsek köteles volt végrendeletileg könyveit az egyházmegyei könyvtárnak hagyományozni. A könyvtárt a fennmaradt kikölcsönzési könyv szerint a papság szorgalmasan használta. Kezelői kalocsai kanonokok voltak. Így 1752-ben Házi György, 1769-ben Mikora József, utána Gloser Gábor kanonok, akinek magának is igen becses könyvtára volt; ezt halála után (1780) Patacsich Ádám érsek megvette és saját könyvtárába olvasztotta.

Nagyobbszabású könyvtár alapítása azonban Patacsich Ádám érdeme. Patacsich Ádám

már nagyváradai püspök korában kezdte gyűjteni könyvtárát, mely 1775-ben 7825 kötetre terjedt és ezt 1776-ban, mikor kalocsai érseki székrét elfoglalta, magával hozta. Mint kalocsai érsek is fáradhatatlanul szaporította könyvtárát, ügynökei voltak külföldön minden nagyobb városban, kik számára könyveket vásároltak, úgyhogy könyvtára 1783-ig 16242 kötetre szaporodott. A művekben levő exlibrisek szerint Hochenberg, Balaus, Homelli Károly, Gottscheid, Uffenbach, báró Bergen, Senft, Wartensleben, Schmerling, Kovacsics Márton, gróf Trautsohn könyvtárából van Patacsich könyvtárában több mű. Mialatt Patacsich Ádám érsek a mostani érseki lakot felépítette, könyvei budai lakásán voltak elhelyezve. Az érseki lak keleti szárnyát már előre könyvtárnak szánta és e szerint építtette fel. Földszinten az alsó kápolna, a konyha a cselédlakással, a két emeleten pedig két nagy teremmel és 9 szobával a könyvtár helyiségei. Patacsich érsek könyveit az első emeleti nagyteremben és az ahhoz tartozó 3 szobában helyezte el és hogy kényelmesen hozzá férhessen, lakásából, mely a felső kápolna mögötti szobákban volt, ajtót törletett, mely még most is kivételesen átjárónak szolgál. A könyvtár helyisége diszes keményfa állványaival, asztalaival és szépen kötött könyveivel mindenkire előnyös benyomást gyakorol, (Lásd 5—6. kép). a szekrények tetején pedig diszes kerekben ott látjuk régi és újabb klasszikus írók fára festett arcképeit Maulpertschtől. Patacsich Ádám

5—6. A főszékesegyházi könyvt. nagyterme Patacsich A. könyvtárával.

még életében akart arról gondoskodni, hogy könyvtára megmaradjon és kellően gyarapodjék, azért 1784 június 18-án kelt ajándékozási okmánnyal azt az érsekségben utódainak ajándékozta, hogy a főszékesegyházzal és káptalannal közösen birtokolják. A könyvtár semleges társbirtokosa után a Főszékesegyházi Könyvtár nevet kapta. Hogy pedig ajándékának gondozását is biztosítsa, három nappal később, 1784 június 21-én kelt végrendeletében 13000 forintos alapítványt bocsájtott a káptalan rendelkezésére, azzal, hogy 10000 forint kamataiból a könyvtár öre állandó fizetést kapjon, 2000 forint kamataiból egy könyvtári segéd alkalmaztassék, 1000 forint kamatai pedig könyvek vásárlására fordíttassanak. Ez az alap, melyet eddig a kalocsai alapítványi pénztár kezelt, a magyar pénz elértéktelenedése folytán, sajnos, teljesen megsemmisült. Patacsich Ádám utóda, Kollonich László érsek (1787–1817) is nagy könyvbarát volt. Már nagyváradi püspök korában gyűjtött össze tekintélyes könyvtárat, melyet mint kalocsai érsek Katona István történétíró, akkor már kalocsai kanonok és könyvtáros, támogatásával különösen értékes történeti kútforrásos művekkel szaporított. E könyvtárat Bibliotheca Kollonichiana név alatt a Patacsich-könyvtárral egyesítve, a könyvtár felső emeleti nagytermében helyezték el. A könyvtár alapját a Jézus Társasága magyar rendházainak könyvei képezték, melyeket Kollonics László 1793-ban a rend fel-

osztatása után összevásárolt. A könyvek belsejében az összes magyar rendházakat találjuk mint tulajdonosokat bejegyezve. Az érsek Erdélyből is vásárolt műveket, melyekből értékesebb két magyar nyelven írott Szombatos-kódex. Kollonich László utódai leginkább koruk irodalmi termékeit szerezték be, ezekből szaporodott azután Nádasdy Ferenc, Kunszt József, Lonovics József, Haynald Lajos érsekek, Kubinszky Mihály, Hopf János, Zittl Róbert, Ámon Pál kanonokok, Császka György, Városhy Gyula, Várady Lipót Árpád érsekek könyveiből, úgyhogy a könyvtár jelenlegi állománya 74646 kötet, 40907 sorszámozott mű, ezek között csekélyszámú önálló füzet. A könyvtárnak van jelenleg három cédulakatalógusa, egy abc szerint, egy szakok szerint felosztott és egy kinyomtatásra előkészített katalógusa. A tartalmat illetőleg legjobban van képviselve a teológiai szak, utána a történelem és segédtudományai, szép számmal van a régibb és újabb szépirodalmi mű; ezenkívül a tudományok minden szakából van több-kevesebb mű. Nyelvészeti szempontból felemlítésre érdemes a latin és görög klasszikusoknak két teljes gyűjteménye. Az egyik a Kollonich-könyvtárban van és a klasszikusok legrégebb kiadásait tartalmazza, köztük sok *Aldinával*; a másik a Patacsich-könyvtárban van és a klasszikusoknak magyarázattal és jegyzetekkel ellátott legjobb kiadásai-ból áll. A könyvek az összes szobákban lehetőleg szakok szerint vannak felállítva. A szakszerű

felállítást azért lehetett csak szobák szerint keresztül vinni, mert a könyvek elhelyezése az egyes könyvtárak átadása után történt. Az első két könyvtár rendezését Mariosa Jakab, Patacsich Ádám első könyvtárosa, utána pedig Fogarasy András 1796-ig, majd Katona István 1811-ig kanonokok, mint könyvtárőrök végezték, mellettük 1784—1828-ig Werner Vencel működött könyvtársegédi minőségben. Ennek utódja fia, Werner Károly lett 1885-ig. A könyvtárban működtek még Bajzik János kanonok 1811—1831-ig, Nehiba János kanonok 1831—1835-ig, mellette mint alkönyvtárnok 1834—1835-ig Mahovszky József egri egyházmegyei pap, aki azután ismét visszatért egyházmegyéjébe. 1835-től rendes könyvtárnoki állást szerveztek, melyet pályázat útján töltöttek be. E hivatalt viselték Goór Ferenc 1835—1836, Vlahovits Anasztász áldozópap 1836—1856, mellette működtek öregebb éveiben Márkus Lajos 1843—1845 és Sörös Imre áldozópapok 1845—1849. Ezek után ismét kanonokok álltak a könyvtár élén mint könyvtárőrök és pedig: Zombory János 1851—1862, Schuster Konstantin 1862—1867, Hopf János 1867—1889, alatta készült az első cédula-katalógus. Az ő ideje alatt könyvtárnokok voltak: Rónay István 1879—1889, Városhy Gyula 1893-ig, akit Haynald érsek az előregedet Hopf János helyébe könyvtárőrnek kinevezett. Utóda Macskovics Pál kanonok lett, ki alatt könyvtárnokok voltak Szucsich Sándor áldozópap 1891-ig, Hinger Mihály szent-

széki jegyző 1896-ig, mellette dolgozott még a könyvtárban Almásy Miklós áldozópap. 1897-ben Császkai érsek *Winkler Pál* áldozópapot nevezte ki könyvtárnoknak, aki jelenleg is ezen hivatalt viseli mint egyházmegyei levéltári igazgató. Winkler Pál csatolta a könyvtárhoz Haynaldi, Császkai, Várossy és Várady érsekek könyvtárát, azokat cédulázta, számozta. Emellett lemásoltatta a katalógust, ezt a Nemzeti Múzeum felosztási tervszabályai szerint szakokra felosztotta. E szak-katalógus nagyon megkönnyíti a könyvtár használatát. A régi katalógust pedig kiegészítve az újabb cédulákkal, szintén szakok szerint felosztva kinyomtatásra előkészítette. Továbbá a kéziratokról, ősnymtatványokról, Hungarikákról külön szakszerű leíró katalógusokat készített, épűgy a könyvtár ritka (rara) példányairól, 1711 előtti hungarikáiról, illusztrált műveiről 1800-ig terjedőleg és az exlibrisekről.

A könyvtár ősnymtatványai és ritkaságai.

A könyvtárnak 518 ősnymtatványa van. A legrégibb Aurelii Augustini De Verae Vitae Cognitione libellus 34 számozatlan levélen. Végén Fust és Schöffler vörös színű nyomdajelvényével, melynek megjelenését a bibliográfusok 1456-tól 1459 évre teszik.

Van a könyvtárnak 1711 előtti időből összesen 169 hungarikája (Magyarországban nyomtatott mű). Legnagyobb részét Szabó: Régi magyar

könyvtárába már felvette. Van azonban néhány közöttük, melyeket Szabó egyáltalában nem említ műveiben és pedig: Bársony György: *Veritas toti mundo declarata* stb. Tyrnaviae 1681. *Directorium Ecclesiasticum* 1664 és 1674-ből. *Disputatio de Deo per decem dies habita in urbe Transylvaniae Claudiopoli* 1570. Imádságos könyv, Nagyszombat 1710, Tr. Labszanszky: *Analysis, seu resolutio praeceptorum*. Tyrnaviae 1703, Liliom-Kert. Címlelapja hiányzik Megjelent Nagyszombatban 1711 előtt, Jakusich Katalinnak van ajánlva, aki 1711-ben halt meg. Geiseler Fridericus: *Theses theologiae de jure et Domino*. Tyrnaviae 1696. A könyvtárnak 385 katalogizált kézirata van 1290-től 1860 ig terjedőleg.

Legrégibb hártya (pergament) kézirata Sti Augustini de Fide ad Petrum a 12-ik századból. Utána következik *Philosophia Aristotelis* a másolótól bejegyzett 1290 évszámmal. Legértékesebb kézirata pedig a hártyára írt kalocsai kódex: *Codex Colocensis*. Címe *Das Buch haist de gesampt abenteir*. A kódexet a német irodalomban *Codex K* (alocsa) néven mint páratlan gyűjteményt általánosan említik és nagyra becsülik. Német lantósköltemények gyűjteménye az 1150—1250 évekből, Würzburgi Konrád, Walter von der Vogelweide, Reimar von Zweter Stricker, Heinrich Glöckner, Hartman von der Aue, az erdélyi származású Sibót és másoktól. Sok költemény szerzője ismeretlen. A kódex keletkezési idejét 1330 körüli időre teszik. Másik

értékes kódexe a könyvtárnak az úgynevezett Szakál-kódex. Nevét onnan kapta, mert táblájába csillámpala ablak alatt fogadalomból levágott szakálát tette a szerző. Beck Konrád nevű katonája 1483-ban zarándokúton vett részt. Sajátkezűleg leírja a kódexben útját. Feljegyzései földrajzi, etnografiai és kultúrtörténeti szempontból nagyon tanulságosak. A zarándokúton több magyar úr is résztvett, kiknek nevét is közli. Érdekes még: Petri de Crescentiis: Liber ruralium commodorum. Ajánlva van: Carolo regi Jerusalem Siciliae. E mű a 15. században a mezőgazdaság fejlődésére nagy befolyással volt.

Orvosi művekből fel kell említeni: Compendium Medicinae 1330-ból. Hártýára van írva. Hypocrates: Aphorismi 1360. Galienos 1360-ból. Guido de Cauliaco: Chirurgiale 1363-ból. Dr. Lanfrancus: Chirurgiale 1472-ből, mely német nyelven van írva.

Egyházi vonatkozásúak: Szt. Pál levelei remek szép iniciálékkal, ezekben festett képekkel, melyek Szt. Pál életének egyes jeleneteit mutatják. Említésre méltó még a könyvtár missale, breviarium rituale gyűjteménye a 15. századból részben hangjegyekkel, valamint két finom hártýára miniatűr betűkkel írott szentírás a 13. század végéről. Rendkívül diszes kezdő betűkkel ékes, még egy Psalterium a 15. századból. Ez a könyvtár legdíszesebb kézírata. Kódex számba mennek még a következő kéziratok: Breviarium német rubrikákkal, hártýára írva 1300-ból. A Magni-

ficat német kommentárja (magyarázata) 1416-ból. A *Hiszekegy* magyarázata német nyelven ugyane korból. Egy arab kézirat a 14. századból. Lexikon-szerű mű, szerzője Davud el Antaki (Antiochiai Dávid). A könyvtár magyar vonatkozású kéz-irataiból kiemelendő két Szombatos-kódex. Az egyik 1634-ből, a másik 1654-ből. Az utóbbi Maróthi Dávid tulajdona volt és tartalmazza első kézből Péchy Simon zsoltár fordítását. A kódexet a budapesti Izraelita Irodalmi Egylet megfelelő magyarázattal kinyomatta. Érdekes kéziratok még: Nagyvárad ostroma 1594-ből és Descriptio Petro Varadini 1693-ból.

Kard és pálmaág.

A leírt érseki lakok hazánk történetének két korszakát tüntetik fel. Ismerjük azt a számtalan veszélyt, melyen fennállásának első két századában ment át hazánk. Az első korszakban a honvédelem volt a polgári erény, mely minden magyarnak kezébe kardot adott. Érsekeinkről tudjuk, hogy a honvédelemből kivették a maguk részét és ebben Kalocsa várlaka is szerepelt. Egyrészt az érseki székhelyet védelmezte, de egyébként is le Bajáig és befelé is jókora területen az egyedüli vár volt e vidéken. *Háborúról és küzdelemről regél ez a várlak.*

A török világ elmúltával békésebb napok virradtak hazánkra, *a művelődés napjai.* Megváltozott a városok képe, erősítésszerű jellegű-

ket levetkőzték és így Kalocsán is a régi erőd helyét modern érseki lak foglalta el, melyből a régi fegyverzaj helyett két század óta a *vallásos művelődés* szelleme árad szét. Amily nagyok voltak érsekeink abban a keretben, melyet az általuk lakott *várkastély* ama küzdelmes időben személyiségüknek, vitézségüknek szolgáltatott, ép oly nagy alakoknak méltó keretét alkotta a *mai érseki lak*. Míg abból az időből Csák Ugrinra, Váradi Péterre, Tomori Pálra és még sok érsekiünkre mutathatunk rá, akik hazánknak kitűnő szolgálatot tettek, addig egy Patacsich, Batthyányi, Kunszt, Haynald, Városhy, Csernoch, Várady, Zichy érsekről nem kevesebb joggal mondhatjuk, hogy mint országos tényezők országunk jobbjai közt foglalnak helyet és *kulturális intézményeikkel* hazánk művelődésének nagy szolgálatot tettek.

A kard és pálmaágnak, a honvédelem és művelődésnek emléke a régi és új érseki lak.

A. M. D. G.

Tartalom :

	Lap
Az érseki kastély a mohácsi vész előtt	5
A kalocsai várak a török megszállás alatt	13
Az érseki várak pusztulása	17
Gróf Csáky Imre várlaka	18
A mostani érseki palota	21
Az érseki kastély belső diszítése	24
Az érseki kastély 1848—1849-ben	29
A főszékesegyházi könyvtár	32
A könyvtár ősnymtatványai és ritkaságai	39
Kard és Pálmaág	42

